

Spor o Těšínsko

Mečislav Borák

In: BÄHLCKE, Joachim – GAWRECKI, Dan – KACZMAREK, Ryszard (Hrg.): Geschichte Oberschlesiens. Politik, Wirtschaft und Kultur von den Anfängen bis zur Gegenwart. Oldenbourg, De Gruyter 2015, s. 631-638. [Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Band 61]. ISBN 978-3-11-044182-6 (v mírně upraveném německém překladu).

V českém národním vědomí je spor o Těšínsko již takřka zapomenutou historickou epizodou. Je tomu tak patrně též proto, že výsledek řešení sporu mezinárodní arbitráží představoval pro československou stranu přijatelný kompromis, zatímco polská strana považovala rozhodnutí za nespravedlivou křivdu. Tomu odpovídá i výrazně menší zájem české historiografie o tuto problematiku. Předválečné i první poválečné práce vycházely především z dobového tisku a několika publikovaných pamětí, srovnávaly statistiky ze sčítání lidu na Těšínsku či dokumentovaly průběh krátkého vojenského střetnutí.¹ Teprve monografie Jaroslava Valenty přinesla komplexní pohled zvláště na diplomatickou rovinu sporu, jež byla pro jeho výsledek mnohem významnější, než bouřlivý vývoj situace přímo na Těšínsku.² Až na některá dobově podmíněná hodnocení jsou Valentovy závěry, podložené kvalitní faktografií, akceptovány i současnou českou historiografií (D. Gawrecki aj.).³ Nedávný pokus o oživení národních mýtů a stereotypů v popularizační literatuře (L. Kubík) byl českou historickou obcí rozhodně odmítnut.⁴

Podstatou sporu o Těšínsko byl střet národně politických územních programů Polska a Československa, jež se utvářely již v průběhu první světové války. Český odboj trval na zachování historických hranic českých zemí, jež byly do značné míry přírodními hranicemi a po staletí se téměř neměnily (s výjimkou ztráty většiny Slezska v 18. stol.).

¹ Např. Ferdinand Pelc: O Těšínsko. Vzpomínky a úvahy. Slezská Ostrava 1928; Karel Vondráček: Boje na Těšínsku 1919. In: Vojenskohistorický sborník 2 (1933), s. 128-179; Fridolín Šlachta: Těšínsko, jeho první a druhé dělení. Český Těšín 1946; František Uhlíř: Těšínské Slezsko. Moravská Ostrava-Praha 1946.

² Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko. Ostrava 1961; nové zpracování tématu viz Arbitráž z 28. července 1920 po osmdesáti letech. In: Těšínsko 44 (2001), nr 2, s. 13-25.

³ Mečislav Borák/Dan Gawrecki (edd.): Nástin dějin Těšínska. Ostrava-Praha 1992; Dan Gawrecki: Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918-1938. Český Těšín 1999 (Studie o Těšínsku 15).

⁴ Lubomír Kubík: Těšínský konflikt. Dramatické okamžiky česko-polských vztahů. Olomouc 2001; Mečislav Borák: Spor o Těšínsko zůstává výzvou pro historiky. In: Těšínsko 44 (2001), nr. 1, s. 27-30.

Argument historického práva směřoval především proti německým snahám o rozbití českých zemí, ale sám o sobě by při rozhodování o podobě nových evropských států sotva mohl stačit.⁵ Proto se spíše zdůrazňovalo, že české země tvoří přirozený a dlouhodobě vzájemně propojený hospodářský celek, účelně fungující zvláště v době moderní industrializace. To mělo mít v případě českých zemí větší váhu, než striktní dodržení etnického a sebeurčovacího principu, jimiž argumentovala polská strana. Ostatně i mocnosti Dohody interpretovaly zásadu sebeurčení nikoliv jako pozitivní normu mezinárodního práva, ale spíše jako právo národů na vytvoření vlastního státu. To vůbec nevyklučovalo, aby se při určování státních hranic respektovaly vážné ohledy hospodářské, komunikační a strategické.

Právě sem směřovalo úsilí československých politiků. Už při prvních jednáních s Poláky se v zájmu poválečné spolupráce rozhodli, že výlučně na území Těšínska nebudou požadovat zachování historických hranic českých zemí. Zároveň ale trvali na minimálním územním programu, který měl umožnit existenci vznikajícího československého státu.⁶ Kompromisní státní hranici měla navrhnout až dvoustranná komise expertů. Běh událostí po rozpadu monarchie však jednání státníků předstihl a vzniklá situace vyžadovala okamžité řešení od politiků na regionální úrovni. Oba lokální národní orgány, polská Národní rada pro knížectví těšínské i český Zemský národní výbor pro Slezsko, proklamovaly svůj nárok na připojení celého Těšínska ke svým státům. V zájmu udržení veřejného pořádku a zajištění zásobování obyvatelstva pak oba orgány uzavřely 5. listopadu 1918 prozatímní dohodu, jejíž interpretace dodnes bývá předmětem sporů. Podle českého výkladu dohoda nerozdělovala Těšínsko mezi Polsko a Československo podle etnického principu, ale pouze vymezovala okruh působnosti obou národních orgánů, přičemž výslovně stanovila, že o průběhu státní hranice se dohodnou až vlády obou států. Nerozdělovala tedy území, nýbrž jen odpovědnost obou orgánů za zajištění životních potřeb obyvatel (zásobování potravinami a uhlím) a dozor nad úřady (okresními, obecními a dalšími z převzaté struktury rakouských institucí). Zatímco polská vláda dohodu schválila, český Národní výbor v Praze ji pokládal za závaznou jen pro lokální orgán, který ji uzavřel, a ani pozdější československá vláda se k dohodě nevyjádřila, i když daný stav tolerovala.⁷

⁵ Valenta: Arbitráž, s. 14.

⁶ Gawrecki: Politické a národnostní poměry, s. 24.

⁷ Dan Gawrecki a kol.: Dějiny Českého Slezska 1740–2000. I. díl. Opava 2003, s. 298-300.

Dohoda měla mít jen provizorní charakter, proto neřešila další správní otázky, takže postupně narůstaly komplikace, např. ohledně kompetence soudů a jejich podřízenosti Opavě, Brnu či Krakovu. Vyhláška polských úřadů o odvodech všech „slovanských“ mužů (tedy i Čechů) byla sice vzápětí odvolána, všichni úředníci v polské sféře vlivu však museli pod pohrůžkou propuštění složit slib věrnosti polskému státu, i když to odporovalo dohodě. Nejvýznamnějším porušením dohody se podle českého výkladu stalo rozhodnutí polské vlády, jímž vyhlásila na 26. ledna 1919 volby do ústavodárného sejmu, a to i v polské sféře vlivu na Těšínsku. Přestože schválením lokální dohody polská vláda uznala spornost území Těšínska, o jehož hranicích se měly ústřední vlády obou zemí teprve dohodnout, rozhodla se vypsáním voleb do parlamentu zavést na části sporného území svou státní suverenitu, aniž by platnost dohody vypověděla. Postupovala tedy metodou *fait accompli*, k níž nakonec přistoupila i československá strana.⁸

Na protestní telegram do Varšavy nedostala československá vláda odpověď, její konzul nebyl polskou vládou přijat pod záminkou nedostatečné akreditace. Teprve po třech týdnech vyslal prozatímní šéf polského státu J. Piłsudski do Prahy delegaci s dopisem prezidentu Masarykovi, v němž navrhoval navázání řádných diplomatických styků mezi oběma vládami. Protože podle ústavy tento krok prezidentovi nepříslušel, předal Masaryk dopis premiéru Kramářovi. Ten polské misi oznámil, že své stanovisko k návrhu sdělí až za měsíc, po jednání s ministrem zahraničí na mírové konferenci v Paříži. Během té doby se mělo vyjasnit mezinárodně právní a politické postavení polské vlády. Na rozdíl od Československa, jehož exilová prozatímní vláda byla velmocemi uznána ještě před koncem války a snadno se pak spojila s první domácí vládou, nebyla situace v Polsku dlouho stabilizovaná, stejně jako mezinárodní postavení jeho vlády. Mocnosti Dohody Piłsudskému nedůvěřovaly pro jeho vystupování na straně nepřítelů v prvních třech letech války a formálně uznávaly za polskou národní reprezentaci nikoliv Piłsudským jmenovanou vládu ve Varšavě, nýbrž Polský národní komitét v Paříži. Kramář rovněž odmítl ústní návrh polské delegace na zřízení smíšené komise pro řešení sporných otázek včetně stanovení hranic na Těšínsku, neboť po jednostranném zavedení polské státní suverenity na části sporného území už takový návrh neměl smysl.

⁸ Valenta: Arbitráž, s. 16.

Československá vláda požádala představitele Dohody, aby sporné území Těšínska obsadilo francouzské a italské vojsko, nebo aby dali souhlas k zásahu československého vojska, jež bylo v prosinci 1918 uznáno za součást spojeneckých armád. Argumentovala především nutností udržet nerušený provoz na strategické Košicko-bohumínské dráze, nutné pro spojení se Slovenskem, kde dosud probíhaly vojenské akce. Když rozhodnutí z Paříže nepřicházelo a termín vypsanych voleb se blížil, rozhodla se československá vláda zabránit jejich konání vlastním vojenským zákrokem. Před zahájením útoku se skupina dohodových důstojníků pokusila přimět velitele polských sil v Těšíně, aby své vojsko z Těšínska stáhl. Skupina vystupovala jménem Dohody, i když žádné pověření z Paříže neměla, s akcí vyslovil souhlas jen francouzský velvyslanec v Praze. Pokus o lest měl patrně zabránit zbytečným obětem, k nimž během následujících sedmidenních bojů nakonec došlo. Po dosažení železniční dráhy a zajišťovacího pásma za ní byl útok zastaven a spor o Těšínsko se přesunul na jednání mírové konference do Paříže.

V Paříži u orgánů Dohody mělo Československo dobré postavení a očekávalo, že konference bude respektovat zásadní existenční potřeby nově vzniklého státu a přijme jeho argumenty komunikační a ekonomické. Šlo o již zmíněnou železniční spojnici se Slovenskem a Podkarpatskou Rusí, v té době jedinou trať, jež vedla přes hory z českých zemí na východ, takže byla pro fungování státu nezbytná. Železnice procházela Těšínem a obepínala celý Ostravsko-karvinský kamenouhelný revír, jehož energetické zásoby a s nimi související průmyslový potenciál byly pro nový stát rovněž životně důležité. Tyto požadavky, označované za československý minimální program na Těšínsku, byly nakonec po složitých jednáních velvyslanceckou konferencí uznány a přijaty jako základ arbitrážního řešení sporu.⁹ Rozhodnutí předcházelo bouřlivé období příprav plebiscitu, provázené nenávisťou agitací a násilnostmi obou stran. Plebiscit měl být pouze konzultativní, neměl tedy automaticky zaručovat stanovení hranice podle většiny odevzdaných hlasů, nýbrž měl být pouze podkladem pro rozhodnutí nezávislého orgánu, který mohl přihlížet i k jiným faktorům. To však nic neubíralo na ostrosti předplebiscitních půtek. Poté, co do hry o Těšínsko nečekaně vstoupil třetí partner – slezští Němci a k nim politicky blízcí „šlonzáci“, zvýraznily se československé šance na plebiscitní úspěch, neboť obě skupiny se hodlaly vyslovit pro ČSR.¹⁰

Vzhledem k vyhocené situaci bylo nakonec od plebiscitu upuštěno a obě strany sporu daly souhlas k jeho rozhodnutí mezinárodní arbitráží. Polsko tak učinilo ve stavu

⁹ Gawrecki: Politické a národnostní poměry, s. 38.

¹⁰ Marie Gawrecká: Němci ve Slezsku 1918–1938. Opava 2002, s. 60-65.

nouze za příslib pomoci Dohody proti sovětské ofenzívě, jež zemi stále výrazněji ohrožovala. Naopak Československo bylo ve zřetelně výhodnější situaci: v očích Dohody platilo nejen za spolehlivého spojence, ale i za hospodářsky konsolidovaný stát se zvládnutou inflací a perspektivním průmyslem, v němž měl své zájmy i francouzský kapitál, dokonce i v podnicích na Těšínsku. Úspěšnost jednání československé diplomacie dovršila žádost velvyslanecké konference, aby ministr Beneš z jejího pověření vypracoval koncept arbitrážního výroku. Výsledek arbitráže byl pro československé státní zájmy optimální, přesto se ministr Beneš u části domácích politiků setkal s obviněním ze zrady národních zájmů a jeho zpráva ve stálém výboru Národního shromáždění byla přijata většinou jediného hlasu.¹¹

Spor o Těšínsko byl sice formálně vyřešen, ale dál významně zatěžoval vztahy mezi Polskem a Československem. Poláci z české části Těšínska, jichž bylo přes sto tisíc, se stali ze dne na den bez svého přičinění a proti své vůli méně než jednoprocentní národnostní menšinou Československa. Rozhodnutí ze Spa pokládali za zradu a ponížení svých vlasteneckých citů a sotva byli ochotni uznat, že pojmy „právo národů na sebeurčení“ a „historická spravedlnost“ se nepodařilo přivést k životu na celé řadě míst poválečné Evropy, ba mnohde se vzájemně vylučovaly.¹² Pro polské společenství na Těšínsku, mimořádně soudržné a čínorodé, jež se pro Polsko vyjádřilo mnohem dříve a rozhodněji než obyvatelé mnoha tradičních polských území, nebyl přijatelným argumentem ani fakt, že historické hranice Polska se vlastně nikde, až na pásmo tatranských hor, nekryly s aktuálními hranicemi etnickými.¹³ Pocit historické křivdy v těšínských Polácích přetrvával i poté, co už se většinou začlenili do života v ČSR, a při nejbližší příležitosti se stával živnou půdou úsilí o „nápravu“ této křivdy.¹⁴ Kritika přístupu československého státu k národnostním menšinám, ač ve srovnání s okolními státy vcelku tolerantního, se stala rámcem tohoto úsilí i pro těšínské Poláky zvláště poté, co je polské vedení vtáhlo do své mocenské hry o nové uspořádání sil na mezinárodní scéně.¹⁵

Ve vypjaté atmosféře v Evropě na sklonku třicátých let rozvinulo Polsko mohutnou propagandistickou kampaň za „navrácení“ části Těšínska, označované jako

¹¹ Valenta: Arbitráž, s. 24.

¹² Valenta: Arbitráž, s. 14-15.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Gawrecki: Politické a národnostní poměry, s. 246.

¹⁵ Tamtéž, s. 294-314.

„Zaolzie“. V podstatě šlo o onu spornou část, přiřčenou v roce 1920 Československu.¹⁶ Apel na vlastenectví místních Poláků, v naprosté většině dosud pokládajících za svou vlast jediné Polsko, nacházel nadšenou odezvu nejen u generace legionářů z první světové války a plebiscitních bojovníků, ale především u mládeže, vychované v duchu polské romantické a povstalecké národní tradice. Z těchto zdrojů vycházela i všeobecná podpora bojových oddílů organizovaných polským státem, jež měly v září a říjnu 1938 spolu s polskou armádou obsadit Těšínsko. K vojenskému konfliktu až na dílčí diverzní a bojové akce však již nedošlo, neboť československá vláda pod tlakem mnichovských událostí přijala i ultimátum polské vlády a postoupila Polsku požadovanou část historického území Těšínska bez boje. Období polského záboru trvalo jen necelý rok a bylo poznamenáno tvrdou diskriminací místních českých obyvatel, kteří byli hromadně vysídlováni.¹⁷ Opět se zde rozhořely bratrovražedné boje teroristických bojůvek, a teprve hrozba konfliktu s Německem poněkud zklidnila zjitřené vášně.

Za druhé světové války bylo Těšínsko začleněno jako jeden administrativní celek přímo do struktury Velkoněmecké říše, takže stálo mimo český Protektorát i polský Generální gouvernement. Okupační režim nacistů předpokládal rychlou germanizaci této oblasti a nejkřutěji postihoval především Poláky.¹⁸ Platilo tu pro ně dokonce speciální ztříštěné trestní právo, ukládající kruté tresty za sebemenší odpor proti režimu. Polští odbojáři z Těšínska po válce zdůrazňovali aktivní charakter svého boje s okupanty a vysoké oběti tohoto boje, kterých bylo zhruba šestkrát více než obětí českých, téměř 2 tisíce.¹⁹ Proto očekávali, že krev prolitá v zájmu polské vlasti dostatečně opravňuje jejich představu o poválečném začlenění Těšínska do rámce polského státu.

Sovětské vojsko však v českých zemích obnovovalo předmnichovskou státní hranici a pokusy polských revolučních národních výborů o převzetí moci v některých obcích českého Těšínska neměly dlouhého trvání. S výkonem administrativy dočasně pomáhali i vojáci československého zahraničního vojska, které se podílelo na osvobození severní a východní Moravy a Slezska. Došlo k řadě vojenských incidentů a vzájemné vztahy mezi Polskem a Československem se počátkem léta 1945 vyhrtyly natolik, že opět bezprostředně hrozil otevřený válečný konflikt. Na Těšínsku byla sice zavedena

¹⁶ Mečislav Borák/Dan Gawrecki (edd.): *Nástin dějin Těšínska*, s. 97-100.

¹⁷ Jan Benda: *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha 2012, s. 112-117.

¹⁸ Mečislav Borák: *Těšínské Slezsko v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938–1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*. Sv. 11. Ústí nad Labem 2006, s. 102-103.

¹⁹ Mečislav Borák: *Vlastenectví Poláků v českých zemích za první a druhé světové války*. In: Jan Gebhart, Ivan Šedivý (edd.): *Česká společnost za velkých válek 20. století /pokus o komparaci*. Praha 2003, s. 100.

československá státní správa, avšak mimořádné napětí, neklid a nejistota ohledně budoucnosti této oblasti trvaly ještě dva roky, než spory ukončil zákrok z Moskvy, do jejíž zájmové sféry obě země na více než čtyřicet let svého poválečného vývoje připadly.²⁰

Po obnově demokratického režimu v Polsku i Československu už nový spor o Těšínsko nenastal. Způsobil to nejen časový odstup několika generací od vzniku sporu, ale především proměna soudobé Evropy, v níž podobné spory už nemají místo. Nicméně pocit historické nespravedlnosti, jíž se Polákům na českém Těšínsku za jejich několikrát aktivně projevené vlastenectví vůči Polsku dostalo, v některých projevech polské menšiny v České republice, čítající už jen třetinu původního počtu, přetrvává dodnes, a nemusí jít jen o ožívování historických mýtů a stereotypů.²¹

²⁰ Jiří Bílek: Vojenské aspekty československo-polského sporu o Těšínsko v roce 1945 (Od ozbrojených zámyslů k politickému řešení). In: Historie a vojenství 49 (2000), nr. 2. s. 235-265.

²¹ Mečislav Borák: Očima Poláků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992. Opava 2010. 155 (Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis – Supplementa Tomus IX).